

**O‘ZBEKISTON RESPUBLIKASI XALQ TA’LIMI VAZIRLIGI
MUQIMIY NOMIDAGI QO‘QON DAVLAT PEDAGOGIKA
INSTITUTI**

**TARIX FAKULTETI
MILLIY G‘OYA, MA’NAVIYAT ASOSLARI VA HUQUQ TA’LIMI
YO‘NALISHI
III “A” GURUH TALABASI
Sharipov Abdulazizning
“Ijtimoiy falsafa” fanidan yozgan**

REFERATI

***Mavzu:* RENESSANS DAVRI YEVROPA FALSAFASINING
ANTROPOTSENTRIK XUSUSIYATI**

Qabul qiluvchi:

f.f.n.dots. M.Aminova

Qo‘qon-2011y.

RENESSANS DAVRI YEVROPA FALSAFASINING ANTROPOTSENTRIK XUSUSIYATI

REJA:

- I. Kirish**
- II. Asosiy qism**
 - 1. Yevropada Renessans davri boshlanishi va dastlabki falsafiy fikrlar**
 - 2. Kishilar fikrlash madaniyatida gumanistik va antropotsentrik qarashlarning ustuvorlik qilishi**
 - 3. Renesans davrida Ilm-fan rivoji**
- III. Xulosa**

Kirish

XV asrdan e'tiboran Yevropada Renessans davri boshlandi. Tabiiyki, ijtimoiy-tarixiy jarayon Yevropaning turli mamlakatlarida turlicha kechdi. Boshqacha aytganimizda, Renessans davri, mutaxassislarning fikriga ko'ra, Yevropada uch asosiy bosqichni: ilk bosqichni (XIV asr), yetuklik bosqichini (XV asr) va oxirlab qolgan so'nggi bosqichni (XVI asr) bosib o'tdi.² Renessans, ya'ni uyg'onish davri o'zining ilk bosqichida butun Yevropani emas, balki uning eng rivojlangan mamlakatlarini qamrab oldi. Xuddi shuning uchun ham Renessans davri ilk bosqichlarining izlari qadimgi Italiyaga borib taqaladi.

Renessans g'oyalari qadimgi Italiyada XII asrdayoq vujudga kelgan edi.³ Xuddi shuning uchun ham Renessans o'zining ilk bosqichida sof "italyancha voqea" edi. O'z taraqqiyotining yetuk bosqichida u butun Yevro-paga xos xususiyat kasb etdi. Bu paytda Yevropaning bir qator rivojlangan mamlakatlarida hunarmandchilik va savdo-sotiq zudlik bilan rivojlana boshladi. Kishilarning shahar tomon intilishlari oshib ketdi. Jamiyat hayotida shaharlarning o'rni va ahamiyati uzluksiz ortib bordi. Yangi iqtisodiy munosabatlar qaror topa boshladi. Kishilarning turmush tarzida jiddiy o'zgarishlar sodir bo'la boshladi.

Renessans davri o'ziga xos yangi madaniyatni yaratdi. Ushbu madaniyat nafaqat dinga, balki ilm va fanning ilg'or yutuqlariga tayana boshladi. Ilm va fanning buyuk qudratli qadriyatlarini ulug'ladi va boyitdi. Oqibatda Renessans davrida Yevropaning rivojlangan mamlakatlarida inqilobiy madaniy o'zgarishlar ro'y berdi. Chunonchi: birinchi kitob nashr etildi; Kolumb tomonidan Amerika kashf etildi; Vaska de Goma Afrikani aylanib o'tib, Hindistonga boradigan dengiz yo'lini ochdi; Magellan o'zining uzoq davom etgan sayohatiga asoslanib, Yer kurrasining sharsimon ekanligini isbotladi; geografiya va kartografiya fan sifatida e'tirof etildi; matematikada simbolik belgilar qabul qilindi; ilmiy anatomiya va fiziologiya asoslarini fan sifatida o'rganish boshlandi; ximiya va astronomiyada yirik yutuqlarga erishildi. Bir ibora bilan aytganda, Renessans davrida Yevropaning ko'p mamlakatlari madaniy hayotida tub sifatli o'zgarishlar ro'y berdi.

1. Yevropada Renessans davri boshlanishi va dastlabki falsafiy fikrlar

Renessans Yevropa tarixining shunday bir davriki, bu davrga kelib xristian dini o'zining monolit mavqeini yo'qota boshladi. Aniqroq qilib aytganimizda, ijtimoiy turmushning barcha jabhalarida din va cherkovning diktaturasi singdirildi. Bunday keskin burilish faqat falsafada emas, faqat san'atda yoki adabiyotda emas, eng avvalo, xristian dinining o'z qobig'ida ro'y berdi. Boshqacha aytganimizda, Yevropaning bir qator mamlakatlarida sekulyarizatsiyal jarayoni boshlandi. Sekulyarizatsiya (din, cherkov ta'siridan xoli bo'lish) jarayonining sodir bo'lishi kishilar dunyoqarashiga dinning ta'sirini kamaytirib yubordi. Shuningdek, sekulyarizatsiya jarayoni ijtimoiy turmushning barcha jabhalariga ham o'z ta'sirini o'tkazdi. Oqibatda kishilarning fikrlash madaniyatida ham jiddiy o'zgarishlar ro'y berdi.

Turgan gapki, fikrlash madaniyatidagi bunday keskin o'zgarish o'rta asr teokratizmiga qarshi kurash zaminida vujudga keldi va rivojlana boshladi. Tabiiy-ijtimoiy muhitda sodir bo'layotgan o'zgarishlarga insonning intellektual – aqliy imkoniyatlari nuqtai nazaridan qarash, insonning baxtililigi yoki baxtsizligining sabablarini osmondagi ilohiy mo'jizadan emas, u yashayotgan ijtimoiy-tabiiy muhitdan izlash holatlari ro'y bera boshladi.

Kishilar fikrlash madaniyatida gumanistik va antropotsentrik qarashlarning ustuvorlik qilishi ularni antik madaniy merosga bo'lgan qiziqishlarini orttirib yubordi. Bunday tendensiyaning rivojlanib borishi o'z navbatida antik falsafa namoyondalarining asarlarini o'rganishga bo'lgan intilishni ham kuchaytirdi. Qadimgi yunon faylasuflari Platon va Aristotel falsafasi qayta tahlil qilina boshlandi. Neplatonizmga, stoiklar falsafasiga, Epikur va Sitseron qarashlariga qiziqish kuchayib ketdi.

Renessans, eng avvalo, antik zamon madaniy, xususan falsafiy merosi haqida erkin fikr yuritish, har qanday qoidalarni o'zgarmas, mutlaq haqiqat deb qarashdan voz kechish, inson bisotida mavjud bo'lgan qobiliyatlarni, malakalarni erkin namoyish qilish uchun vujudga kelgan imkoniyat edi. Xuddi shuning uchun ham olimu-fozillar, xususan faylasuflar “yopiq maktablar” namoyondalari emas,

balki mustaqil tadqiqotchi sifatida harakat qila boshladilar. Har bir tashkilotchining o'ziga xos bayon qilish, ilmiy-falsafiy asarlarni o'ziga xos tahlil qilish, voqelikni ravon ommabop tilda tasvirlash uslublari vujudga keldi. Bunday uslublar o'tmish falsafiy adabiyotlarining sxolastik bachkanalikka asoslangan murakkab bayon qilish uslubiga zid edi. Bir ibora bilan aytganda, Renessans davrining falsafiy adabiyotlari o'tmishning sxematizmi va aprioristik chayqovchiligiga zarba berib, voqea va hodisalarni chinakamiga real tavsiflashga, amaliyot uchun foyda keltirgan masalalar yechimini topishga e'tiborni qaratdi.

Renessans madaniyatining asosiy targ'ibotchilari va tashviqotchilari shahar aholisining yuqori tabaqalari vakillari, yirik ishbilarmonlar, meshchanlar, yuqori ma'lumotga ega bo'lgan cherkov va monastir xodimlari edi. Insonparvarlik g'oyalari targ'ib qilgan bunday targ'ibotchilar va tashviqotchilarning ko'pchiligi lotin tilini mukammal bilgan, antik madaniyat, xususan falsafiy meros bilan yaxshi tanish kishilar edilar. Bir ibora bilan aytganimizda, Renessans madaniyatining mag'zini insonparvarlik g'oyalari tashkil etadi.

Renessans davri madaniyati, xususan uning falsafasi insonning eng oliy qadriyat ekanligini har tomonlama isbotlashga urindi. Xuddi shu davrga kelib ijtimoiy munosabatlarni baholashning yangi mezoni - insoniylik kriteriysi vujudga keldi. Insonning insoniyligi ajdodlar yaratgan madaniy-ma'naviy merosni o'zlashtirish qobiliyati bilan belgilanadi. Shuningdek, Renessans davri madaniyati, xususan falsafasidagi eng muhim tendensiya olamni teotsentrik tushunishdan antropotsentrik tushunishga o'tilgani edi. Ushbu inqilobiy o'zgarish, shubhasiz, o'ta murakkab jarayon bo'lib, turli ziddiyatlarga to'la edi. Xususan, Renessans madaniyatini shodu-xurramlik bilan quvvatlovchi shahar aholisining yuqori tabaqalari bilan uning o'rta va pastki qatlamlari orasida turli siyosiy ziddiyatlar, kelishmovchiliklar mavjud edi. Chunonchi, jamiyatning yuqori tabaqalaridan biri bo'lgan meshchanlar davlat apparatini, cherkovni reformatsiya, ya'ni isloh qilish yordamida tovar-pul munosabatlarini barqarorlashtirmoqchi va uni kengaytirmoqchi bo'lsalar, aholining o'rta va past tabaqasi vakillari jamiyatni yana o'rta asr tartibotlariga rioya qilishga da'vat etardilar. Xuddi shuning uchun ham

Renessans Yevropaning turli mamlakatlarida turli darajada rivojlandi, turli modifikatsiya, turli variantlarda va shakllarda namoyon bo'ldi.

Bunday turli-tumanliklar oqibati o'laroq Renessans madaniyati, falsafasi bilan reformatsiya, ya'ni isloh qilish orasidagi o'zaro aloqadorlik mexanizmini baholashda Yevropalik mutaxassislar orasida turlicha fikr va mulohazalar uchrab turadi.¹ Chunonchi, ba'zi birovlar Renessans halqaro, ya'ni umumevropa ahamiyatiga molik voqea, reformatsiya, ya'ni isloh qilish esa faqat milliy (nemislarga xos) voqea deb ishontirmoqchi bo'ladilar. Shunday bo'lishiga qaramasdan, Renessans va reformatsiya haqida bahs-munozara yurituvchilarning barchasi bu yirik ikki voqea orasida umumiylik, o'xshash tomonlar bor ekanligini bir ovozdan ma'qullaydilar. Chunki ikkala voqea ham jamiyatdagi odamlar turmush tarzida eskicha tartib-intizomlarga qarshi edi. Bunday umumiylik, bunday o'xshashlikning asosida yangicha tartib-intizom, odamlar turmush tarzida yangicha madaniyatni shakllantirish yotar edi.

Ko'rinib turibdiki, Renessans insoniyat bosib o'tgan tarixiy taraqqiyot yo'lining eng muhim davrlaridan biridir. Bu davr jahon sivilizatsiyasi taraqqiyotiga ulkan hissa qo'shgan hamмага ayon. Modomiki shunday ekan, Renessans davri Yevropa falsafasining o'ziga xos xususiyatlari nimalardan iborat?

Yuqorida eslatib o'tganimizdek, Renessans davrining o'ziga xos xususiyatlaridan biri va eng muhimi kishilarda yangicha fikrlash madaniyatining shakllanganligi bilan xarakterlanadi. Yangicha fikr yuritish madaniyati antik zamon, o'rta asr fikrlash madaniyatidan mutlaqo farq qilar edi. Chunki Renessans davri fikrlash madaniyati diniy urf odatlar, rasm-rusumlarga zarba bera boshladi, ayrim hollarda unga qarshi chiqdi. O'z navbatida, Renessans davri fikrlash madaniyati o'rta asr fikrlash madaniyatining natijasi va uning yakuni edi. Xuddi shuning uchun ham Renessans davrining falsafasi o'rta asr falsafasiga xos xususiyatlarning mavjudligi bilan antik zamon fikrlash madaniyatidan tubdan farq qiladi.

Renessans davri dunyoqarashining antik zamon va o'rta asrlar davri dunyoqarashidan farq qiladigan eng muhim xususiyatlaridan yana biri uning

san'atga asoslanganligidir. Agar o'rta asr madaniyatining negizida din yotgan bo'lsa, Renessans davri dunyoqarashining markazida badiiy-estetik did (yo'nalish) ustunlik qiladi. Shuni alohida ta'kidlash joizki, agar antik zamon fikrlash madaniyati markazida tabiiy-kosmik hayot, o'rta asrda Xudo va u bilan bog'liq bo'lgan saqlab qolish g'oyasi turgan bo'lsa, Renessans davri fikrlash madaniyatining diqqat markazida inson turdi.

O'rta asr sharoitida kishilar orasidagi o'zaro munosabatlarda ularning qaysi tabaqaga, qanday guruhga, qanday kasbga mansubligi yoki din bilan aloqadorligi muhim ahamiyatga ega edi. Shuning uchun ham kishilar dunyoqarashida guruh yoki tabaqa, kasb-hunar yoki din nuqtai nazari, ehtiyoji, manfaati hukmronlik qilardi. Renessans davriga kelib, har bir kishining o'zi mustaqil fikr-mulohaza yuritadigan bo'ldi. Endi har bir kishi nafaqat guruh yoki din nomidan, balki o'zi nomidan ham gapiradigan bo'ldi. Mustaqil fikr yuritishning vujudga kelishi ularning ijtimoiy turmushdagi pozitsiyasini ham o'zgartirib yubordi. Kishilar faoliyatida asta-sekin o'z kuch-quvvati va qobiliyatiga ishonish, mag'rurlik kabi xislatlar mustahkam o'rin egallay boshladi.

O'rta asrlarda inson o'z shaxsiy talanti va qobiliyati, iste'dodi va mehnatsevarligi tufayli bajarilgan ulkan ishlar, yaratilgan san'at asarlari-yu, arxitektura yodgorliklarini ham Xudoning nomiga, uning karomatiga bog'lab qo'ygan bo'lsa, Renessans davriga kelib, insonning mehnati tufayli yaratilgan mo'jiza uning o'ziga qaytarildi. Xuddi shuning uchun ham Renessans davri jahon sivilizatsiyasini o'ziga xos talant, qobiliyat va iste'dodga ega bo'lgan burch, individuallik bilan boyitdi.

Renessans davridagi inson ideali qomusiylik, har tomonlamalik bilan boyitildi. Endidikda dehqon uy qurar, tegirmon yuritar, kanal qazir, ko'prik qurar, yer haydar, ekin ekar, olingan xosilni o'zi qayta ishlar, zarur mehnat qurollarini ham o'zi yasar edi. O'zining kundalik turmushi uchun zarur bo'lgan barcha bilimlarni ham o'zi sabr-toqat bilan o'rganardi. Xullas, Renessans davridagi inson o'zining bunyodkorlik, yaratuvchilik faoliyati bilan o'rta asr kishisidan tubdan

farq qilar edi. Bunday tendensiyani Renessans davrida ijod qilgan xristian faylasuflarning asarlarida yaqqol ko‘rishimiz mumkin.

2. Kishilar fikrlash madaniyatida gumanistik va antropotsentrik qarashlarning ustuvorlik qilishi

Renessans davrida Yevropada dastlabki gumanistik g‘oyalar Italiyalik faylasuflar Dante Aligyeri (1265-1321 yillar), Paduyalik Marsiliy (1278-1348 yillar), Franchesko Petrarka (1304-1374 yillar), Jovanni Bokachcho (1313-1375 yillar), Georgios Gemistos (1360-1425 yillar), Marsilio Fichine (1422-1495 yillar), Piko della Mirandola (1463-1495 yillar) asarlarida bayon qilindi.

Renessans davridagi inson antik zamon va o‘rta asr kishisidan o‘z faoliyatini hech qanday ta‘qiqsiz bajarish imkoniga ega bo‘lgani, o‘z turmush tarzini o‘zi belgilay olishi, o‘ziga-o‘zi hukmronlik qilish imkoniga ega bo‘lgani bilan ajralib turadi.¹ Endilikda insonga o‘zini-o‘zi yaratish imkoniyati hadya etildi. O‘z navbatida, xuddi o‘sha o‘zini-o‘zi yaratish qobiliyatiga ega bo‘lganligi bilan inson boshqa tirik mavjudotlardan tubdan farq qilishini ham zinhor unutmaslik kerak. Insonda o‘zini-o‘zi yaratish qobiliyatining rivojlana borishi o‘z navbatida uning tabiat ustidan hukmronligini ham mustahkamlayverdi. Antik zamonda yashagan inson tabiatni o‘z xo‘jayini deb qaraydigan bo‘lsa, Renessans davriga kelib butun tabiat ustidan uning o‘zi hukmronlik qiladigan bo‘ldi. Insonga bunday imkoniyatni Xudoning o‘zi hadya qildi. Xudo tomonidan insonga berilgan o‘z taqdirini o‘zi belgilash imkoniyatlari o‘rta asrga kelib inson borlig‘ida mavjud bo‘lgan nodonliklar tufayli asta-sekin yemirilib bordi. Renessans davriga kelib xuddi o‘sha imkoniyatlar yana qayta ko‘rib chiqila boshlandi. Natijada inson o‘z taqdirini o‘zi belgilashda ilohiy qudratga ehtiyoj sezmay qoldi. Endilikda inson o‘z taqdirini o‘zi yarata olishiga, tabiatning chinakam egasi bo‘lishiga ishonch hosil qila boshladi. Xuddi shuning uchun ham uyg‘onish davrining o‘ziga xos xususiyatlaridan biri insonning olamdagi jamiki mavjudot, hatto o‘zining ustidan ham hukmdorligi orta borgani bilan izohlanadi. Bunday holat antik zamonda ham, o‘rta asrlarda ham vujudga kelmagan edi. Yuqorida ta‘kidlab o‘tganimizdek,

endilikda inson o'zining gunohlarini yuvish, johilliklarini kamaytirish, o'z tabiatida mavjud bo'lgan turli qusurlarni, qing'ir- qiyshiqliklarni bartaraf etish uchun Xudoning mexribonligigiga ehtiyoj sezmay qoldi. Insonning o'zi yaratuvchi-bunyodkor bo'ldi. Shuning uchun ham rassom uchun yaratuvchi-bunyodkorning jismi Renessans ramzi, belgisi darajasiga ko'tarildi.

Renessans davrida insonning barcha jabhalardagi faoliyati antik zamon yoki o'rta asrga nisbatan o'zgacha talqin etildi. Ma'lumki, qadimgi yunonlarda mushohada qilish, fikr yuritish barcha faoliyat turlaridan ustun qo'yilar edi. Chunki fikrlash, mushohada qilish (yunoncha "teoriya"), bir tomondan, insonni tabiat sirlari bilan oshno qilsa, ikkinchi tomondan, uni mustaqil fikrlash dunyosiga olib kiradi va u bilan qurollantiradi. Renessans davrida inson faoliyatiga baho berish ham o'zgacha bo'ldi. Chunonchi, mehnat (hatto qulning jismoniy mehnati ham) har qanday gunohlarni yuvish vositasi deb hisoblandi. Ayniqsa inson qalbini poklovchi mehnat faoliyatning eng oliy shakli deb hisoblandi. Qalbni poklovchi mehnat, ya'ni Muqaddas kitoblarni o'qish yaratuvchanlik imkoniyatlarini vujudga keltiradi, deb tushuntirildi. Inson ijodiy mehnatining qadr-qiymati kundan-kunga ortib boraverdi. Boshqacha qilib aytganimizda, insonning faoliyati Renessans davrida eskilikka zarba berish, eskilikni yakson qilish xarakteriga ega bo'ldi. Uning yordamida inson nafaqat yer ishlariga oid ehtiyojini, balki o'z-o'zini ham o'zgartirdi.

3. Renessans davrida Ilm-fan rivoji

Ilm-fanga e'tibor kuchaydi. Amaliyot bilan fan orasidagi chegara ham o'zgarib boshladi. O'rta asr sharoitida amaliy-texnik faoliyat bilan fan orasida ma'lum bir chegara bo'lib, ular "san'at" va "badiiy fantaziya" deb nomlanardi. Renessans davrida, yuqorida ta'kidlaganimizdek, xuddi o'sha chegara yo'qoldi. Injener va rassom nafaqat antik va o'rta asr zamonasiga xos san'atkor, texnik, balki chinakam ijodkor-yaratuvchi darajasiga ko'tarildi. Ijodkor tadqiqotchilar Xudo tomonidan sodir etilgan tabiiy hodisalarning ichki tuzilishidagi o'zaro aloqadorlik qonuniyatlarini bilishga intildilar. Fanda bunday holatni Kepler, Galiley, Kavalieri ijodida uchratamiz.

Inson shaxsi to'g'risidagi fikr-mulohazalar Renessans davrida yanada yuksaklikka ko'tarila boshladi. Endilikda inson shaxsining qadr-qiymati har tomonlama osha boshladi. O'rta asrda mavjud bo'lgan inson bilan Xudo orasidagi ittifoq darz ketdi. Inson Xudodan ajralib, mustaqil fikrlash imkoniyatiga ega bo'ldi. U o'zining transsendental ildizlaridan asta-sekin uzila boshladi. Buning uchun faqat Koinotdan emas, balki o'zidan najot izladi. O'zining teranlashib borayotgan aql-farosatidan, go'zallashib borayotgan tanasining imkoniyatlaridan madad qidirdi. Xuddi shuning uchun ham Renessans davrining antropotsentrizmi go'zallikni ulug'lashi bilan ajralib turadi. Badiiy tasvirlarda go'zal inson qiyofasini tasvirlash, ayniqsa uning tashqi qiyofasining latofatini tavsiflash o'sha davr san'atining bosh mavzui edi. Bunday holatni Renessans davrining mashhur naqqoshu-musavvirlari – Bottichelli, Leonardo da Vinchi, Rafael asarlarida ko'rish mumkin.

Renessans davri adabiyoti va san'atida har qachongidan ko'ra yakka kishi shaxsiga e'tibor kuchaydi. Antik zamonda ham, o'rta asrlarda ham inson deb nomlanuvchi tirik mavjudotga bu qadar e'tibor bo'lmagan edi. Bu davrga kelib har bir kishining o'ziga xos qobiliyatlari, malakalari hamma narsadan ustun qo'yildi. Buyuk shaxslardagi takrorlanmas iste'dodga e'tibor kuchaydi. Bunday holat Renessans davrida shaxs degan tushunchaning rasman shakllanishiga turtki bo'ldi. Shaxs tushunchasi individ tushunchasi bilan bab-barobar ishlatila boshlandi. Lekin shaxs deganda eng avvalo yaxshilik bilan yomonlikning farqiga borish malakasi tushunildi. Shuningdek, uyg'onish davri adabaiyotlarida shaxs deganda kishining hatti-harakatlari, xulq-atvoridagi mas'uliyatni sezish qobiliyati tushunildi. Ushbu davr mutaffakkirlarining tushuntirishlaricha, individuallikning har tomonlama ulug'lanishi, uning ortib borishi hamisha ham inson shaxsining rivojlanishiga mos bo'lib tushavermaydi. Shaxsning estetik didi, axloq-odobiga xos qirralarining rivojlanishi ham bir-biriga mos bo'lishi zarur. Chunonchi, XV-XVI asrlarda individuallikning har tomonlama rivojlanishi ayrim hollarda xudbinlikning ortib borishiga olib keldi.

Yuqoridagi fikr-mulohazalardan ko‘rinib turibdiki, Renessans davri falsafasida o‘rta asrning teotsentrik tasavvurlariga zid bo‘lgan yangi gumanistik yo‘nalishlar vujudga keldi. Insonshunos olimlar, shoiru-yozuvchilar asarlarida inson bilan tabiat, shaxs bilan jamiyat orasidagi aloqadorlik muammolarini o‘rganish birinchi o‘ringa chiqib oldi. Gumanistik falsafa vakillari har tomonlama rivojlangan shaxs g‘oyasini olg‘a sura boshladilar.

Yevropada Renessans davri, yuqorida eslatib o‘tganimizdek, turli bosqichlarni bosib o‘tdi, shuning uchun ham u turlicha xususiyatlarga ega edi. Renessans davri o‘zining ilk bosqichida italyancha gumanistik xususiyatga ega edi. Florensiya italyancha gumanistik harakatning haqiqiy markaziga aylangan edi.

Florensiyalik gumanistik harakat tashkilotchilari va targ‘ibotchilari gumanizm g‘oyalari haqida fikr-mulohaza yuritganda qadimgi Rimlik mutafakkir, mashhur faylasuf Sitseron (eramizdan avvalgi birinchi asr) pandu – nasihatlariga rioya qilar edilar. Sitseron gumanizm deganda eng avvalo insonning insoniyligini tushunar edi. Insoniylik qadimgi yunonistonliklarning biri-biriga zid bo‘lgan turli-tuman plyuralistik fikr-mulohazalari asosida shakllangan Rim madaniyatining eng buyuk yutug‘i, uning natijasi deb qarar edi. Shuning uchun ham, Sitseron fikriga muvofiq, gumanizm odamning inson darajasiga ko‘tarilishini, uning qayta vujudga kelishini, insonda insoniylik alomatlarining mujassamlashishi jarayonini ifodalovchi iboradir.

Sitseron ushbu ibora yordamida insonning eng buyuk qadriyat ekanligini cherkov «otalariga» tushuntirmoqchi edi. Xuddi shuning uchun ham insoniylik iborasi xristian cherkovining «otolari» – Tertullian, Laktansiylarning (III-IV asrlar) lotin tilida yozgan turli yozishmalarida ishlatila boshlandi.

I. Xulosa

Shunday qilib, gumanizm (humanus) lotincha ibora bo'lib, insoniylik tomon intilish yoki insonning insondek yashashi uchun zarur bo'lgan shart-sharoitlarni yaratish degan ma'noni bildiradi. Inson qachon o'zi haqida, o'zining olamdagi o'rnini, o'z tabiatining mohiyati va o'zining nimalarga qodirligi, o'z borlig'ining ma'nosi va maqsadi haqida o'ylay boshlasa, ana o'shanda gumanizm sodir bo'ladi. Shubhasiz, gumanistik fikr-mulohazalar hamisha ham konkret ijtimoiy-tarixiy asoslarga ega bo'lgan.

Gumanizm iborasini tor ma'noda tahlil qiladigan bo'lsak, uni g'oyaviy harakat deb baholash mumkin. Chunonchi, gumanizm g'oyalari o'zining ilk bosqichida Italiyada antik adabiyotni, san'atni, til va madaniyatni o'rganish shaklida namoyon bo'ldi. Xususan, italyan adabiy tilining asosi hisoblangan Dantening «Ilohiy komediyasi», uning mashhur falsafiy asari «Bazm» va eng muhim siyosiy traktati «Monarxiya» asarlari italyan gumanizm g'oyalarining shakllanishida qudratli manba vazifasini bajardi.¹ Gumanistik harakatning qadr-qimmatini faqat falsafiy fikrlash madaniyati rivojlanishiga qo'shgan hissaga qarab emas, balki qadimgi qo'lyozmalarni o'rganish borasida amalga oshirilgan ilmiy-tadqiqot ishlariga qarab baholanadigan bo'ldi. Xuddi shuning uchun ham Yevropa Renessans davrining ilk bosqichini xarakterlovchi italyan gumanizm ayrim hollarda adabiy-filologik voqea sifatida ham ta'riflanib boshlandi.

Italyan gumanizmining nazariy asoslarini platonizm va neoplatonizm g'oyalari tashkil etar edi. Italyan gumanizmida platonizm va neoplatonizm falsafasi rivojlanish va taraqqiyot ramzi deb tushunilar edi. Ayniqsa Platon falsafasi butun o'tmish falsafasining toji, kulminatsiyasi deb hisoblanardi. Xuddi shuning uchun ham Florensiyadagi Platon Akademiyasi – Platonni «faylasuflarning Xudosi» deb e'lon qildi. Chunki Platonning falsafiy doktrinasini nafaqat falsafiy fikrlash madaniyati taraqqiyotiga, balki xristianlikning rivojiga ham munosib hissa qo'shganligi qayta-qayta ta'kidlandi.

Florensiyalik allomalar Platonning inson tabiatida g'ayriinsoniy qiliqlar mavjudligi haqidagi konsepsiyani ishlab chiqishdagi xizmatlari alohida tahsinga

sazovor ekanligini ta'kidladilar. Shuningdek, Florensiyalik mutafakkirlar Platon va uning izdoshlari bayon etgan falsafa bilan din, odam va Xudo orasidagi o'zaro munosabatlar, ayniqsa inson haqidagi ajoyib fikr-mulohazalarni har tomonlama qo'llab-quvvatladilar. Ularning e'tirof etishlaricha, olam, odam va Xudo haqidagi bilimlarning eng ishonarlisi falsafadir.

Yevropa Renessans davri haqida fikr-mulohaza yuritganda ayrim tadqiqotchilar Renessans madaniyati, xususan gumanizmining shakllanishida antik merosning o'rni va ahamiyatini haddan ortiq bo'rttirib ko'rsatadilar. Shunday nuqtai-nazar asosida fikr-mushohada yuritgan tadqiqotchilar gumanizm – bu faqat Rim yoki Yunon madaniyati, ma'rifatining shakllanishiga ko'rsatilgan ta'sirni ifodalovchi tushuncha deb qaraydilar. Bunday nuqtai-nazarga suyanib fikrlaydigan bo'lsak, unda gumanizm faqat ma'naviy sohaga taalluqli voqea bo'lib qoladi, xolos. Gumanizmning doimo o'zgarib turuvchi, bunyodkorlikka chorlovchi amaliy tomonlari e'tibordan chetda qoladi.

Bunday turli-tuman fikr-mulohazalarning yuzaga kelishi o'z navbatida gumanizm konkret tarixiy – ijtimoiy sharoitga qarab turli ko'rinishlarda namoyon bo'lishidan dalolat beradi. Turgan gapki, bunday tendensiya italyancha gumanizmga ham taalluqli bo'lib, u tarli ijtimoiy harakatlarda o'z ifodasini topdi. Tarixiy jihatdan cheklangan bo'lishiga qaramasdan, u butun Yevropa tarixida buyuk voqea bo'lib qoldi.